

müşkülât ve ihracat eşyasının fazlalığı dolayısıyla hâsıl olan fiyat hareketleri,

3 — Denizaşırı kıtalardaki memleketlerde ihracatın tevakkufa duçar olmasından doğan fiyat düşüklüğü.

Türkiye bu memleketler arasında ikinci gurupa dahildir. Türkiyedeki pahalılığın sebebini hem malların arzı ve hem de talebi bakımından izah etmek zarureti vardır. Emtia arzı, 1938 senesindeki vaziyete kıyasen, ithalâtın takriben 80 milyon Türk lirası kadar gerilemesi dolayısıyla, azalmıştır. İstihlâke mahsus eşya ithalâtının gerilemesi nisbeti % 42, istihsal vasıtalarını teşkil eden emtia ithalâtının ise % 70 kadardır:

Milyon Türk Lirası itibarile ithalât			
	1938	1940	1938 den itibaren dahilî emtianın fiyat yükselişi
İstihsal vasıtaları . .	64.6	19.6	58.0 %
İstihlâk emtiası . . .	85.2	49.3	30.3 %

İstihsal vasıtaları mefkut olduğu, aşınmış olanların yerine yenileri ikame edilmediği ve munzam olarak tedariki icabedenler de getirilmedikleri cihetle, dahilî istihsalât bir çok çalışma sahalarında gerilemektedir. Binaenaleyh mallardaki kıtlık hem ithalât sahasında ve hem de millî istihsal sahasında kendisini şiddetle hissettirmektedir.

Meseleyi malların talebi zaviyesinden tetkik ettiğimiz vakit en mühim pahalılık âmilinin, banknot tedavülünün artışı suretinde ifadesini bulan iştira kuvvetindeki çoğalışta müşahede etmek lâzımgeldiğini görürüz: T. C. Merkez Bankasının raporu, ortada 1938 nihayetindeki 158 milyon rakkamma kıyasen elyevm 430 milyon Türk lirası yekûnunu bulan banknotların tedavül ettiğini göstermektedir. Para artışının sebeplerini araştırmakla, pahalılığın talep zaviyesinden afakî âmillerinin nelerden ibaret olduğunu görmüş ve anlamış olacağız. Tedavüldeki para artışı şu üç nokta ile alâkadardır:

1) Türkiyenin dış ticareti, harbin başmdanberi, Avrupanın bir çok bitaraf memleketlerinkinin aynı bir bünyeyi ibraz etmektedir: Yani ihracat ehemmiyetsiz surette gerilemiş, ithalât kuvvetle azalmıştır. Ticaret bilânçosu pasif olmaktan çıkmış, aktif bir hale girmiştir. Dahilî istihsalâtla vücuda gelmiş olan emtia fiyatlarının da bu tebeddülle alâkadardır olduğunu şu cetvelden görebiliriz:

Ticaret bilanço bakıyyeleri				1.1.1941 deki
	1938		1940	dahilî emtia fiyatları
Türkiye	— 4.9 T. L.	+	42.5	130.3
Bulgaristan	+ 148 Leva	+	1401.	159
Yugoslavya	+ 72. Dinar	+	667.7	164
İsviçre	— 234. Frank	+	41.	147
İsveç	— 610 Kron	—	664.	116
Finlandiya	+ 180 Mark	—	2200.	114

rakamları milyon itibarile,
(—) işareti ithalât fazlalığına (+) işareti
ihracat fazlalığına işarettir.

1938 fiyatları 100 itibar edildiği takdirde

İşbu istatistik rakkamlarımdan, ticaret bilânçosundaki aktif vaziyetin fiyat seviyesinde bir yüksekliği intaç ettiği fakat ticaret bilânçoları pasif olan memleketlerde pahalılığın o kadar fazla olmadığı görülmektedir. İşbu irtibat ve münasebet Cenubî Amerika memleketlerine ait ticaret ve fiyat istatistiklerinde daha vazih surette tebarüz etmekte, hattâ mezkûr memleketlerde ticaret bilânçolarının fenalaşmasına rağmen düşük bir fiyat seviyesi müşahade edilmektedir.

Ticaret bilânçosu ile fiyat seviyesi arasındaki irtibat ve münasebeti şu tarzda izah etmek mümkündür: İhracat işleri clearing muahedeleri ahkâmı dahilinde görülürse, ihracatçılara Merkez Bankası tarafından avans verilir. Avans şeklindeki bu ikrazatın Merkez Bankasına ödenmesi, ithalâtın gerilediği nisbette, yavaşlar. Binaenaleyh ticaret bilânçosu aktif olduğu müddetçe, mütedavil banknot miktarı ihracat fazlası yekûnu kadar çoğalmış olur. Şayet ihracat işleri serbest döviz mukabili görülüyorsa, ticaret bilânçosunun aktif olması halinde ihracatçılar, Merkez Bankasına ithalâtçıların getirdiğinden fazla miktarda döviz satarlar. Şu halde ticaret bilânçosu aktif olduğu müddetçe Merkez Bankasının döviz vaziyeti düzelirse de, aynı zamanda tedavüle çıkaracağı banknot miktarı da ihracat fazlası kadar çoğalmış olur.

Normal ahval ve şeraitin mevcut olduğu zamanlarda bu vaziyet, fazla emtia ithalâtı sayesinde, kendiliğinden düzelir. Fakat, bugün olduğu gibi, ithalât bir takım manialar karşısında olursa, bir kere hâsıl olmuş olan munzam işтира kuvveti karşılıksız kalacağından

iç piyasaya akan ve talep şeklinde tezahür eden bu kuvvet fiyat yükselişini vücade getirmekten ibaret bir tesir ika eder. Başka bir ifade ile, banknotların yüksek döviz karşılığına rağmen, enflasyona benzer hâdiselerin zuhuru gibi paradoks bir vaziyet görülür. Maamafih ithalât yeniden artırılabilirdiği takdirde, mevcut uygunsuzluk zail olur.

2) Ecnebî memleketlerden alınan krediler, tıpkı aktif ticaret bilançosu gibi aynı istikamette tesir icra eder: Yani fiyat seviyesini yükseltir. İşbu tesir 1926-1929 devresinde, Amerikan bankalarının Avrupa memleketlerine, investisman maksatlarına tahsis edilmek üzere, büyük mikyasta dolar kredileri verdikleri sırada, ora piyasalarında en bariz bir tarzda müşahede edilebilmişti. Ecnebi memleketlerden alınan krediler, bir memleketin emtia ithalâtından doğan borçlarını derhal tediyeye hasredilirse o vakit, ödünç alınmış bulunan iştira kuvveti, iç piyasa mekanizmasına nüfuz etmez. Fakat mezkûr krediler investisman gayeleri için kullanılırsa, veyahut bu krediler vasıtasile alınacak ithalât eşyasının iştirası ileriye tâlik edilmiş olursa, o takdirde Merkez Bankasının döviz vaziyeti düzelir ve bu hal bankanın piyasaya banknot çıkarmak hususundaki faaliyetini artırmasına hizmet edebilir.

Devlet ecnebî kredileri almış olursa, Merkez Bankası nezdindeki döviz matlubatına istinat ederek bankadan para tedarik edebilir, kredi alacak olanlar hususî şahıslar ise, bankadaki döviz matlubatlarına dayanarak iskonto ettirmek üzere poliçe ibraz edebilirler. Her iki şıkta da mütedavil banknot miktarı artar ve fiyat seviyesini yükseltecek bir temayül hâsıl olur, zira iştira kuvvetindeki fazlayı karşılayacak kadar emtia arzında bir fazlalık yoktur. Uzun vadeli kredilerin bu husustaki tesiri, kısa vadeliyelerinkilerden daha kuvvetlidir. Hali hazırda ithalât hususunda görülen müşkülât ecnebî memleketlerden alınan kredilerin fiyatları yükseltmek hususundaki tesirlerini takviye etmektedir.

3) Cereyan etmekte olan harp hâdiseleri, bitaraf memleketlere dahi, daha büyük bir orduya lâzım olan teslihatm ve seferber halde bulunmanın istilzam ettiği fazla masrafları tahmil etmektedir. Bu masrafların lüzumu katiiyen şüphe götürmez, çünkü memleketi hürriyet ve istiklâlinden ve maddî nimetlerinden mahrum olmaktan koruyacak başka hiç bir çare yoktur. Mezkûr fazla masarifi karşılamak üzere vergiler ne kadar arttırılsa gene de Devlet bütçesinde bir açık olacaktır. İşte bu açık ya doğrudan doğruya veyahut dolayısıyla olsun Merkez Bankasından alınacak krediden istifade sureti-

le kapatılacaktır. Binaenaleyh bu yoldan da banknot tedavülü artacak ve bunun neticesi de fiyat seviyesini terfi'den ibaret olacaktır.

Mezkûr cihazları aydınlatmak hususunda İsviçreye ait rakamları misal olarak zikrediyoruz:

İsviçrenin 1940 senesinde ordusu için sarfettiği fazla mebalığın yekûnu 1,739 milyon İsviçre frangına baliğ olmaktadır. İşbu fevkalâde masarifin karşılığı evvelemerde vergi bonolarile (Steuer-gutscheine), İsviçrenin yabancı memleketlerdeki matlubatmdan istifade suretile ve istikrazlarla temin edildi; bununla beraber banknot tedavülü 1,5 milyar İsviçre frangından 2 milyar İsviçre frangına na çıkmıştır. Fakat İsviçrede enflasyonun önünü almak gayesiyle teşekkül eden fiyat komisyonunun tanzim ettiği raporda, harp kazançları vergisinin ihdası, millî müdafaaya nakdî teberrüler ve muamele vergisi nisbetinin tezyidi suretile para meblâğlarının tedariki ve bu sayede mütedavil banknot mevcudunun artmasından içtinap edilmesi lüzumu ileri sürülmüş ve 1940 senesinde mezkûr raporun bu tavsiyeleri kanuniyet kesbetmiştir.

Bütçedeki her açığın bir enflasyon doğuracağı hakkında *Charles Rist*'in maruf noktai nazarına iştirak etmesek bile, hali hazırda vergilerin tezyidi suretile karşılanılmıyacak olan fazla devlet masarifine, fiyat seviyesini yükseltmeğe müstait bir tesir atfetmemek gayri kabildir.

Buraya kadar ki mülâhazalarımız neticesinde, talep zaviyesinden bakıldığı vakit, pahalılığı tevlit eden mühim âmillerin: aktif bir ticaret bilânçosu, ecnebi memleketlerden alınan kredilerle bütçe açığından ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

*

**

Umumî mahiyette olarak, pahalılığın objektif âmillerini bu suretle tahlil ettikten sonra, Türkiyenin fiat siyaseti bakımından çıkarılacak hüküm ve neticeleri görelim.

Pahalılığı önlemek gayesile, ticaret bilânçosundaki aktif vaziyeti muvazin bir vaziyete çevirmek için, ithalât arttırılamıyacaksa, ihracatı kısmak yoluna gidilemez mi?

Filvaki bazı memleketler bir takım emtianın ihracatını menetmek suretile böyle bir teşebbüsü mahdud mikyasta icra etmişlerdir. Maksat, iç piyasada birikmiş olacak fazla emtia arzını temin ederek munzam iştirak kuvvetini karşılamak ve bu sayede fiyatları düşürmektir.

Fakat ziraat memleketlerinin istihsal cihazındaki bünye hususiyeti göz önünde tutulursa, ihracatı kısmaktan dolayı, Cenubî Amerika memleketlerinde zuhuruna şahit olduğumuz haller ne ise, aynı mahzurların diğer ziraî ülkelerde de kendisini göstermekten hâli kalmıyacaklarına şüphe edilemez. Bu gibi memleketlerde iç piyasa, fazla ziraat mahsullerini bel'edecek kabiliyette değildir. Talep daha ziyade sınaî mamullere müteveccihdir. Bu yüzden ziraat mahsul fiyatlarının maruz olacağı düşüklük, ekseriyeti ziraatle melûf halkın iştira kuvvetini körletecek, ziraî istihsalâtı akim bırakacak, vücuda gelecek işsizlik dolayısıyla memleketin endüstri sahasında da depresyon (atalet) tezahürlerini mucip olacaktır.

Demek oluyor ki, bir ziraat memleketinde ithalâtı arttırmak imkânı münselip olmuş ise, ticaret muvazenesini temin için ihracatı tahdit, bu imkânın yerine kaim olabilecek olan aynı kıymette bir çare ve vasıta teşkil etmekten uzaktır. Maamafih bazı emtia vardır ki bunların ihracatını tahdit etmekte bir beis olamaz; nitekim fiyat sukutuna sebep olamıyacak olan bazı emtia hakkında Türkiye hükümeti tarafından ihraç tahditleri şimdiden vazedilmiş bulunmaktadır.

Ecnebi memleketlerden alman kredilere gelince, bunların fiyat seviyesini yükseltmeğe müstait bir âmil oldukları kabili inkâr olmakla beraber, bazı zarurî fazlai masarifi finanse etmek bakımından gene de en faydalı bir şekilden ibaret oldukları düşünülürse, bu cihetten bir tahdit kat'iyyen mevzuubahs olamaz.

Binaenaleyh prensip itibarile nazarı itibara alınacak bir fiyat siyaseti için yapılacak yegâne şeyin, munzam olarak vücuda gelmiş bulunan iştira kuvvetini vergi yolile çekip almaktan ibaret olduğu söylenebilir. Son senelerde hâsıl olan iştira kuvvetinin, her sınıf halka seyyanen tevezzü etmemiş, ticarete, ev mülkiyetinde ve endüstride pek mahdut noktalarda tekâsüf etmiş olmak gibi bir hususiyet arzettiği görülmüştür. Ziraat sahiplerinin ancak müteakıp sene (1941) hasat idrak edildikten sonra yükseldiği görülen zahire fiyatları nisbetinde iştira kuvvetleri çoğalacağı, ücret ve maaş alanların gelirleri aynı halde kaldığı için mezkûr iştira kuvveti tezayüdünde hiç bir hisseleri olmamıştır.

İşte fiyatların seyir ve inkişafında görülen büyük farklar ancak bu yolda izah edilebilir: Evlerin, müzeyyenatın, altının, mobilyanın, ince san'atlara ait eşyanın, kürklerin, eski halıların fiyatları 1938 dekenden iki misline, hattâ bazılarının iki üç misline çıkmıştır.

Husule geliş tarzını yukarıda izah ettiğimiz munzam iştirak kuvveti, işbu emtiayı satın almak suretile kendisine kıymetli bir yatırım aramakta, tacirlerin ve müstahsillerin fazla istihlâki, zikrettiğimiz lüks mallara müteveccih bulunmaktadır. Buna mukabil halk kütlesi tarafından büyük mikyasta istihlâk edilen emtia fiyatlarının % 30 nisbetinde arttığı görülmektedir. Çünkü bu malların müstehlikleri çoğalan iştirak kuvvetinden ya hiç veya cüz'î derecede hissement olmuşlardır.

Sözlerimizi şöyle bir teşbih ile ifade edelim: Taşın suya atıldığı yerde dalgalar en kuvvetlidir ve oradan itibaren azalan kuvvetle su sathı üzerine intişar ederek nihayet bir hadde geldikten sonra alçalırlar; bunun gibi fiyat tereffüü hareket mebdeni, tüccar ve müstahsillerimizin istihlâk dairesinden tutmuş ve zaman itibarile aralandıktan sonra ikinci fer'i bir dalga halinde ve kuvvetini azaltmak suretile harcı âlem mallara doğru yayılmıştır.

Binaenaleyh herhangi bir vergide vukua gelecek tezeyüt munzam iştirak kuvvetini çekip almak maksadına hizmet edemez, matlup netice ancak mezkûr iştirak kuvvetinin tekâsûf ettiği merkezlerde tesirini ika edebilecek olan vergi arttırmaları sayesinde elde edilebilir. Meselâ umumiyet itibarile kazanç vergisi arttırılırsa, o takdirde bir taraftan, gelirleri artmamış olan ücret ve maaş sahipleri böyle bir vergiden müteessir olurken, öbür taraftan tüccarın kârlarında temerküz etmiş bulunan munzam iştirak kuvvetinin pek büyük bir kısmı vergi memurlarının elinden kurtulmuş olur. Başka bir ifade ile, sabit gelir sahiplerinin vaziyetleri güçleşmiş, fakat pahalılığı besliyen âmiller bertaraf edilmemiş olur.

Tarhedilecek yeni vergilerle daha ziyade, son senelerdeki pahalılıktan istifade etmekte olan gelir kaynaklarının mükellef kılınması icap etmektedir. Emtia stoklarının kıymeti yükselmiştir; bundan dolayı emtia stoku bulunduran her teşebbüs 1939 senesine kıyasen bir fazla kazanç ibraz etmektedir. İthalât ve ihracat işlerinde elde edilen ticaret kârları bilhassa dikkate şayandır. Küçük teşebbüsler için bina iradı, ancak normal zamanlarda olan kazancın matrahını teşkil ettiğine göre, kanun bu gibi hallerdeki fazla kârlar için hiç bir kaydi ihtiva etmemektedir. Kiraların tezyidi kanunen hattâ menedilmiş bulunmaktadır.

Fazla kârlardan vergi alınmasına misal olarak 1914-18 deki harbi umumî devresinde on beş muhtelif hükûmetler tarafından ihdas edilen harp kazançları vergileri gösterilebilir. İngilterede 1937 senesinde National defence duty namile ihdas edilen harp kazancı ver-

gisi, bir sene evvelkine nisbetle vücuda gelen ve sınaî ve ticarî teşebbüsler tarafından elde edilen kârları % 4-5 nisbetinde munzam bir vergiye tâbi tutmaktadır. İsviçrede 1940 danberi ihdas edilen harp kazancı vergisi, 1939 senesine kıyasen vücuda gelen fazla gelirleri % 30-40 nisbetinde vergi ile mükellef kılmaktadır.

Şehirlerdeki arazi ve bina mülkiyetlerinin tâbi olacağı şerefiye rüsumu, fazla kârı çeken kazanç vergisini tamamlayacaktır: Ziraî istihsale hizmet etmeyen gayri menkullerin satışı sırasında, vaktile bunların mübayaa veya inşası için sarfedilen paradan fazla olarak elde edilecek meblâğ farkı, bu suretle hususî bir vergiye tâbi olmuş bulunacaktır. Bahsettiğimiz şerefiye rüsumu 1904 senesinde Frankfurt-am-Mein şehrinin belediyesi tarafından kabul edilmiş ve 1911 senesinde Almanyada bütün şehirlere teşmil edilmişti. Şu kadar ki, o vakitler bu rüsumu cibayet etmekle enflasyonun değil emlâk spekülasyonunun önüne geçilmek istenilmişti.

İsviçre hükûmetinin 1940 senesinde kabul ettiği millî müdafaya teberrü (Wehropfer) namı altındaki vergi, munzam işтира kuvvetini çekip almak hususunda daha az dakik bir usulü teşkil etmektedir: Vergiyi ihdas eden İsviçre makamı, her fazla kazancın herhangi bir mevcudat (servet) şeklinde ifadesini bulacağını düşünmüşler ve 5000 İsviçre frangını aşacak olan menkul veya gayri menkul her serveti, bir defaya mahsus olmak üzere % 1.5-4.5 nisbetinde vergiye tâbi kılmışlardır. Enflasyonu önlemek gayesile ihdas edilen bu servet vergisi dahi harbi umumiden sonra maruf olmuştur.

Hatıra gelebilecek başka usuller de, en çok işтира kuvveti olan sınıfların istihlâk havzasına dahil olan muayyen lüks emtiasını matrah ittihaz eden lüks vergisinin veyahut muayyen bir haddi aşacak olan ev idaresi masraflarını, mebalığın mahalli sarfı her ne olursa olsun mükellef kılan umumî mahiyette bir fazla istihlâk vergisinin ihdasıdır.

Maamafih bahsettiğimiz vergilerin, Türkiyede esasen cari olan vergiler zümresine ithali bazı müşkülâtı bâdi olabilir. Zira Türkiyedeki vergilerin ekserisi, kaynakların objektif vasıflarına göre cibayet edilmektedir. Halbuki bahis mevzuu olan ve başka memleketlerde tatbik edildiğini söylediğimiz vergiler, şerefiye rüsumu ile lüks vergisi müstesna olmak üzere, mükelleflerin gelir ve servetleri hakkında bizzat kendileri tarafından imlâ edilecek beyannamelere müsteniden istifa edilmektedir. Türkiyede elyevm yalnız büyük firmalar böyle bir beyanname itasile mükelleftirler. Fakat belki de bu

yeni vergilerin ihdası etrafındaki münakaşalar, ileride Türkiyenin vergi sisteminde yapılabilecek ve mükelleflerin tanzim edecekleri beyannamelere müstenit olacak olan umumî ıslahata esas teşkil edebileceklerdir.

Fiyat siyasetine müteallik olmak üzere ana hatlarile serdetmekle iktifa ettiğimiz yukarıki mütalâat, ortaya müşahhas teklifler koymak iddiasından çok uzaktır. Biz sadece, hali hazırda pahalılık etrafında cereyan etmekte olan münakaşalarda, fiyat siyasetinin şüphesiz pek mühim olan ihtikârla mücadele gibi bir vazifesi yanında, pahalılığın âfâkî (objektif) sebeplerini göz önünde tutmak gibi, daha az mühim olmayan ikinci bir vazifesi de bulunduğunu hatırlatmak ve buna işaret etmek istedik.